

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Жанна Янковська

АРХЕТИПНИЙ СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ (аналітичні студії)

Навчальний посібник

*(для викладачів, учнів та студентів середніх спеціальних
навчальних закладів і закладів вищої освіти)*

Острог

Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2019

УДК 82.09(477)
ББК 83(4Укр)
Я 62

Надруковано за ухвалою вченої ради
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 2 від 26 вересня 2019 р.)

Рецензенти:

Гінда О. М. – д-р філол. н., проф. кафедри української фольклористики ім. академіка Філарета Колесси Львівського національного університету ім. Івана Франка;

Ленська С. В. – д-р філол. н., проф. кафедри української літератури Полтавського національного університету ім. В. Г. Короленка;

Харлан О. – д-р філол. н., проф., зав. кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету.

Янковська Жанна.

Я 62

Архетипний складник української літератури (аналітичні студії). Навчальний посібник (для викладачів, учнів та студентів середніх спеціальних навчальних закладів і закладів вищої освіти). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. 354 с.

ISBN 978-617-7328-77-2

DOI 10.25264/ 978-617-7328-77-2

Архетипи як вічні константи людства загалом та маркери нації зокрема наскрізь пронизують людське буття й мають здатність відображатися в різних сферах культури й життєдіяльності того чи того етносу. Оскільки література є художнім відображенням дійсності, то в ній, навіть поза усвідомленням автора, також чітко простежуються певні архетипи, найчастіше як архетипні універсальні концепти, наприклад, «Дім – Поле – Храм» або архетипні образи (хліба, дороги, воріт, сорочки, Мудрого Старого, Дому і т. п.).

У посібнику подано студії окремих літературних творів із застосуванням (як доповнення до наявного літературознавчого аналізу) інтердисциплінарного методу та «методу архетипів», що дає змогу подивитися на зображувані події ніби зсередини, краще уявити конкретний, відображений у творі хронотоп, зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки описаного. Це дозволяє значно доповнити традиційне прочитання твору, а іноді й зовсім по-іншому сприйняти його. Застосована методологія є також своєрідним ключем для самостійного аналізу художніх творів із такої точки зору для глибшого їх розуміння.

До аналізу залучено твори, що представляють кілька літературних періодів та напрямів. В основному це проза Пантелеймона Куліша, Ганни Барвінок, Олекси Стороженка, Тараса Шевченка, Панаса Мирного, Богдана Лепкого, Григора Тютюнника а також ліро-епічні поеми Тараса Шевченка «Катерина» і «Наймичка». Цей перелік є далеко не повним, у перспективі – дослідження інших творів українських та зарубіжних авторів.

УДК 82.09(477)

ББК 83(4Укр)

© Янковська Ж. О., 2019

© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2019

Зміст

Вступ	6
1. Парадигмальні зв'язки етнокультурної та фольклорно-літературної архетипності (теоретичні аспекти)	10
<i>Запитання й завдання</i>	34
<i>Література</i>	35
2. Художня репрезентація архетипів у романі П. Куліша «Чорна рада»	38
2.1. Історично-буттєві виміри роману П. Куліша «Чорна рада»: пропедевтичний аспект	38
<i>Запитання й завдання</i>	50
<i>Література</i>	51
2.2. Архетипний концепт «Дім – Поле – Храм» крізь призму історичного роману П. Куліша «Чорна рада»	53
<i>Запитання й завдання</i>	89
<i>Література</i>	89
3. Відображення архетипних топосів у творчості Ганни Барвінок	94
3.1. Концепт «Дім – Поле – Храм» у малій прозі Ганни Барвінок	94
<i>Запитання й завдання</i>	117
<i>Література</i>	118
3.2. Відображення концепту «Дім – Поле – Храм» в оповіданні Ганни Барвінок «Домонтар»	120
<i>Запитання й завдання</i>	135
<i>Література</i>	136

4. Архетипи національного буття крізь призму творів	
Т. Г. Шевченка: поема «Катерина»	138
<i>Запитання й завдання</i>	148
<i>Література</i>	149
5. Відображення архетипного концепту «Дім – Поле – Храм» та основні ознаки фольклоризму поеми	
Т. Шевченка «Наймичка»	150
<i>Запитання й завдання</i>	156
<i>Література</i>	157
6. Концепт «Дім – Поле – Храм» у російськомовній повісті Т. Шевченка «Наймичка»	158
<i>Запитання й завдання</i>	170
<i>Література</i>	170
7. Семантика топосу «Дім» у романі П. Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	171
<i>Запитання й завдання</i>	190
<i>Література</i>	191
8. Значеннєві константи топосу «Поле» в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	192
<i>Запитання й завдання</i>	203
<i>Література</i>	203
9. Концепт «Храм» крізь призму оповідання Богдана Лепкого «Дзвони»	204
<i>Запитання й завдання</i>	210
<i>Література</i>	210
10. Рецепт архетипних образів в українській літературній традиції	211
10.1. Архетипний образ Мудрого Старого (Старця) в традиційній народній культурі українців	211
<i>Запитання і завдання</i>	228
<i>Література</i>	229

10.2. Екзистенційні риси кобзаря як Мудрого Старого (за матеріалами «Чорної ради» П. Куліша та поезії «Перебендя» Т. Шевченка: порівняльний аспект)	231
<i>Запитання й завдання</i>	246
<i>Література</i>	246
10.3. Відображення архетипу Мудрого Старого в малій прозі доби романтизму	248
<i>Запитання та завдання</i>	261
<i>Література</i>	261
10.4. Архетип Мудрого Старого крізь призму роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	262
<i>Запитання та завдання</i>	266
<i>Література</i>	266
10.5. Відображення образу Дому в україномовних оповіданнях П. Куліша	267
<i>Запитання й завдання</i>	276
<i>Література</i>	276
10.6. Полісемантичність образу Дому в новелах Григора Тютюнника	277
<i>Запитання й завдання</i>	292
<i>Література</i>	292
11. Архетипні образи хліба, дороги, воріт, сорочки в літературній прозі доби романтизму	293
11.1. Хліб	293
<i>Запитання й завдання</i>	298
<i>Література</i>	299
11.2. Дорога	300
<i>Запитання й завдання</i>	317
<i>Література</i>	318
11.3. Ворота	320
<i>Запитання й завдання</i>	331
<i>Література</i>	331
11. 4. Сорочка	333
<i>Запитання й завдання</i>	340
<i>Література</i>	341
Післямова	342
Словник іншомовних термінів	349

Вступ

Виокремлення й аналіз архетипного складника літературних творів – надзвичайно цікава й важлива методологія, яка дає змогу по-новому, глибоко зрозуміти зображувані події, впливає на їх оцінку й осмислення. Таке бачення виходить за межі суто літературознавчих студій, вигідно їх доповнює й знаходиться в семантичному полі інтердисциплінарності, оскільки спирається на дані етнофілософії, етнокulturології, фольклористики, етносоціології, етнологістики, літературної герменевтики та інших наукових галузей гуманітаристики. Можна стверджувати також, що відображення в літературі тих чи тих архетипів (архетипних образів) – один із векторів її «внутрішнього», «генетичного» фольклоризму, бо найчастіше їх трансформація в авторський твір відбувається через посередництво усної словесності. Ураховуючи сучасні підходи до аналізу художніх творів, можемо дешифрувати глибокі смисли культури загалом, пояснити втрачену семантику багатьох етнічних явищ, зрозуміти причинно-наслідкові та рецептивні зв'язки сюжетно-змістової канви твору з національною (етнічною) традицією.

Метод *архетипів*, використаний для аналізу обраних художніх текстів, допомагає збагнути витoki культурних явищ, а також, як написав С. Кримський, «послугує й аналізу їхньої взаємодії, усвідомленню транснаціональних процесів»¹.

Досить популярними в сучасних літературознавчих дослідженнях є *імагологічні студії* (імагологія – один із векторів компаративістики), що задіюють до аналізу категорію іден-

¹ Кримський С. Б. Архетипи української культури / С. Б. Кримський // Під сигнатурою Софії. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 306.

тичності «Я» («Ми» – рід, етнос, нація, мовна група, колектив однодумців, однорідний соціум тощо) та взаємодію її з категорією «інший»/«чужий». Цей метод застосовано для аналізу рецепції архетипних образів у літературних творах також через посередництво фольклору. Особливо це стосується потрактування архетипного образу «Мудрого Старого» як «Іншого» в однорідному етнічному соціумі.

Проаналізовані в посібнику твори є навчальним матеріалом не тільки завдяки їх змісту, але й щодо способу (методу), оскільки задають алгоритм для аналізу й інших творів, даючи змогу самостійно відкривати в них нові смисли, по-іншому сприймати й розуміти.

Не випадково першими й найбільш численними студійованими творами з погляду відображення в них архетипів та архетипних образів стала проза та ліро-епічні твори саме періоду романтизму, часу становлення нової української літератури, що була надзвичайно близька до фольклору. Автори дуже своєрідно, кожен по-своєму, широко використовували мотивно-образний потенціал усної словесності, включаючи й «колективне» та «особисте несвідоме» як найбільш глибинний пласт української культури.

Маючи в добу романтизму переважно усвідомлений характер, художнє переосмислення народної творчості, трансформація фольклорних мотивів, образів, поетики, як правило, впливають на ідейну та проблемно-змістову площину твору і є системотворчим чинником. Література при цьому акумулює й виступає транслятором споконвічного досвіду народу, сконцентрованого у слові, образі та сприяє збереженню етнічно визначених (маркованих) традиційних моделей світосприйняття.

Складність цього періоду полягає в неоднорідності літературного життя й літературних процесів, для якого прикметним є синкретизм напрямів, стилів, течій, груп, шкіл, тенденцій, пошуки нового слова, творча зорієнтованість на народний зразок, що призвело до розширення художніх горизонтів творчості письменників. Організуючою «константою українського романтизму, яка забезпечувала синтез і кореляцію усіх його

складників і течій та визначала головний ідейно-естетичний зміст, – за словами М. Яценка, – стала ідея народу, вивчення його минулого, розуміння його теперішнього і майбутнього»². Це зумовило той факт, що романтизм як художній напрям також не був однорідним, у тому числі й у рецептивних зв'язках із фольклором. Така «неоднорідність» стилю, значною мірою сконцентрована на прозових текстах, стала основою художності тогочасної літератури. Це був час, коли українські письменники почали писати не тільки «про народ», але і «для народу», що й зумовило широке звернення до естетики фольклору, призвело до розуміння його мистецької вартості.

Уперше погляди тогочасної інтелігенції, в тому числі й письменників, майже повністю були спрямовані на українську «провінцію», «маленьку Італію», як її називали петербурзькі художники, її народ, культуру, котру опоетизовували, часто бачили в ній «рай», крізь «шпарки» якого (як нотки реалізму) просвічувалося «пекло». Як написав вищезгаданий автор, у добу романтизму «правомірно говорити про бажання дистанціюватися від попереднього етапу українського історичного буття як такого, що позначений суттєвими помилками, одна з яких – нехтування народною темою як питомо українською»³.

У цей час етнографи фіксують реалії народного побуту та звичаєвості; композитори пишуть музику, використовуючи народнопісенні мотиви; художники з етнографічною точністю зображують як «світлі», так і «темні» сторони життя селян та простих міщан, чого не спостерігалося раніше; фольклористи записують і видають окремими збірками думи, пісні, казки, легенди; письменники ж намагаються використати, закумулявати весь цей потенціал засобів, творчо переосмислюючи народне буття у всіх його проявах. Література завдяки своїй мисленнево-словесній та писемній формі здатна охопити всі мистецтва й аспекти суспільного буття та відтворити їх на рівні художнього тексту. Н. Копистянська відзначала: «Кожна епо-

² Яценко М. Т. Романтизм / М. Т. Яценко // Історія української літератури XIX століття: у 2 кн. Кн. 1; за ред. М. Г. Жулинського. – К.: Либідь, 2005. – С. 242.

³ Яценко М. Т. Романтизм... – С. 284.

ха, кожний мистецький напрям, течія мають певну основу в розвитку філософії свого часу і одночасно митці стають співтворцями цієї основи, нерідко і її зачинателями»⁴, що особливо простежується в аналізованій період, коли українській інтелігенції треба було виборювати й доводити право на існування своєї мови, культури, національної ідентичності, а відповідно, й літератури.

Задіяні методи аналізу художніх творів актуальні також при вивченні епічної поезії та творів інших літературних періодів (реалізму, модернізму і т. д.), що у посібнику також показано на прикладі конкретних текстів.

⁴ Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова / Н. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2012. – С. 35.

Навчальне видання

Жанна Олександрівна ЯНКОВСЬКА

**АРХЕТИПНИЙ СКЛАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
(аналітичні студії)**

Навчальний посібник

*(для викладачів, учнів та студентів середніх спеціальних
навчальних закладаів і закладів вищої освіти)*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Романа Свинарчука*

Коректор *Зоя Столяр*

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 20,57. Обл.-вид. арк. 16,7.
Наклад 100 пр. Зам. № 67–19. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура «BloknotС».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП видавець Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38068) 68 35 800, e-mail: 35800@ukr.net.